

GOMBÓCZ MÁRTA:

AZ ÁLLAMI SZIMBÓLUMOK VÁLTOZÁSAI A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI ALKOTMÁNYOKBAN

Az állami jelképeknek, ugyanúgy mint a népeknek, országoknak, megvan a maguk saját történelme. E jelképek változásai, változtatásai összefüggésben állnak a politikai berendezkedés változásaival: a szimbólumok¹ módosításaiban, megváltoztatásában tükröződnek az alkotmányos berendezkedés, a kormányforma jellegzetességei.²

Az állami jelképekkel egy adott entitás egyértelműen azonosítható és elhatárolható más államoktól. E jelképek, megkülönböztető funkcióik mellett identitást kifejező jelleggel is rendelkeznek, rendelkezhetnek. Az alkotmányokban szabályozott szimbólumok nemcsak állami jelképek, de – ideális esetben – alkalmasak arra is, hogy kifejezésre juttassák a nemzeti identitást. Bár szabályozásukat az állam normatív módon rögzíti, kialakulásuk, használatuk több szálon kötődik az adott ország történelméhez, mélyen benne gyökerezik a nemzeti tudatban, s a jog eszközeivel ki nem fejezhető tartalmakat is hordoz. Az állandósuló használat során a szimbólumok eredeti jelentése olykor módosul, új tartalmak társulnak hozzá, ám minden esetben összetartó erőt képez azon közösség egykori és jelenbeli tagjai között, amely e jelképeket használta és használja. Ekként az alaptörvényekben rögzített állami szimbólumok kettős arculatúak, egyszerre állami és nemzeti jelenségek.³

Az alkotmányok általában szólnak az állami szimbólumokról. E körben rendszerint az állami zászló, a címer, a pecsét, a himnusz és a főváros kérdéseit rendezik. Az állami szimbólumrendszer két legfontosabb eleme a címer és a zászló, e két jelképről az alaptörvények minden esetben tartalmaznak rendelkezéseket. (A pecsét általában az állam címerét ismétli meg.) A részletes szabályozást, meghatározást vagy magában az alkotmányban találjuk, vagy utalást arra, hogy az állami jelképeket külön törvény szabályozza. Valamennyi állami szimbólum vizsgálatára e tanulmány nem terjed ki, közülük csak a címert és a zászlót veszi vizsgálat alá. A szimbólumrendszer e két eleme önmagában is jelképezi az állami szuverenitást, azt, hogy a jelképek birtokosa független, önálló entitás, az államok nemzetközi közösségének a többi állammal egyenrangú tagja.

Az állami címer, mint a címerek egy altípusa, rendelkezik a címer fogalmának elemeivel: azaz meghatározott szabályok és alapelvek szerint kialakított, rendszerint pajzs formában megjelenített jelkép, amelyet magánszemélyek, vagy testületek használnak a maguk sajátos, állandó jelvényeként.⁴ Ezen felül az állami címer differentia specificája, hogy az állami gyakorlatban állandósuló használat révén jelképezi a használóját, ugyanakkor szorosán és kizárólagosan kötődik az adott államhoz, mint hatalmi képződményhez. Egyes, történelmileg kialakult elemei fontos szerepet tölthetnek be a nemzeti tudatban, kohéziós erőt képezhetnek a nemzet tagjai között, de egészében az államcímer nem a nemzethez, hanem az államhoz kötődő szimbólum.

---

¹ A tanulmányban a jelkép és a szimbólum szavakat azonos értelemben, rokon értelmű szavakként használom.

² Illés József: *A magyar címer és a királyi cím története 1804-től kezdve*. MTA, Budapest, 1917. 367. o. és Kumorovitz Bernát: *Nemzeti jelvényeink 1848/1849-ben*. In: *A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye*, 1947–1950. 5. o.

³ Csepeli György: *Nemzet által homályosan*. Századvég, Budapest, 1992. 11–34. o.

⁴ A címer fogalmához alapul vett munkák: Áldásy Antal: *Címertan*. Attraktor, Máriabesnyő –Gödöllő, 2004. 17. o. és Bertényi Iván: *Magyar címertan*. Osiris, Budapest, 2003. 13–15. o.

Az állami szimbólumrendszer másik eleme, a zászló, állami jelkép volta mellett szorosabban kapcsolódik a nemzet fogalmához is. Bár az állami zászlóra vonatkozó rendelkezések szintén jogforrásban rögzítettek, de a nemzeti színek megjelenésében, mai formában való kialakulásukban több a spontán jelleg, és szorosabban kötődnek a 19. század nemzeti mozgalmához.⁵

Az elemzés az 1945 után szovjet befolyás alá került kelet-közép-európai országok alkotmányjaiban szabályozott állami szimbólumait, és azoknak a megváltozásait veszi sorra. Földrajzilag az Elbától keletre fekvő területek tartoznak ide, amelyek a második világháborút követően a Szovjetunió érdekszférájába kerültek. Az így megvont körbe beletartozik Albánia, Csehszlovákia, Bulgária, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) és Románia, valamint Észtország, Lettország és Litvánia.

A jelen elemzés terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé mindegyik ország részletes vizsgálatát, ezért öt államot (Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia) választottam ki, amelyek állami szimbólumai alapján szemléltethetőek a szocialista országok között minden uniformizáltságuk ellenére is ténylegesen fennállott különbségek, ugyanakkor felmutathatók azok a közös vonások is, amelyek az állami jelképek időbeli változásában megfigyelhetők. A választás mellett szól, hogy az elemzett országok történelmük során többször kerültek szembe azonos vagy közel azonos kihívásokkal, s fejlődésük számos pontján hasonló sajátosságok ragadhatók meg. A vizsgálatból kimaradtak azok az európai szocialista országok, amelyek bizonyos szempontból egy-egy alcsoportot képeztek az európai népi demokratikus országok között. Ide tartoznak mindenképp az állami szuverenitásukat elvesztő, s a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségében „egyesült” észak-európai országok, s más okokból, de szintén sajátos Jugoszlávia és Albánia, valamint a szovjet befolyás alá került német övezetből létrejött „önálló német állam”, az NDK helyzete is.

A címereknek, akár személyek, testületek vagy éppen országok, nemzetek címereinek egyik legfőbb jellemzője az időbeli állandóságuk, viszonylagos változatlanságuk – a címer azonosító és identitást kifejező funkciója ezt mindenképp megkívánja. Ám a szóban forgó országok címerei a második világháborút követő közel ötven éves időszak alatt két ízben is lényegi elemeket érintő, radikális átalakításon mentek keresztül. A politikai rendszerváltozásokkal együtt kétszer „cserélték le” az állami címet, s amennyiben a címet elhelyezték a zászlón, úgy ezt is két ízben módosították. A továbbiakban az állami jelképekben bekövetkezett változásokat, az egyes elemek továbbélését, újak beemelését, a módosítások közös elemeit, és az eltéréseket tekintjük át.

1945 után az említett országok alkotmányfejlődése – csakúgy mint a politikai, gazdasági és kulturális szféra minden része – azonos külső hatás befolyására alakult, s közös csomópontok köré rendeződött. A vizsgált országokban a szocialista fejlődés szakaszaihoz⁶ igazodóan azonos időszakban fogadtak el új alkotmányokat, s a változtatások eszmei-ideológiai tartalma is azonos elvek mentén alakult, ha a tételes jogi rendelkezésekben, intézményekben voltak is eltérések.⁷

A szabályozás hasonlósága megmutatkozott az állami szimbólumok kialakításában is. E jelképrendszer elemeit általában az 1946–1949 közötti, első alkotmányozási fázisban alakították ki, s többé-kevésbé változatlanul szabályozták az 1980-as évek végén, 1990-es évek elején elfogadott rendszerváltó alkotmányok elfogadásáig – a korszakban nagyobb változtatáson átment magyar szimbólumok kivételével.

⁵ Pandula Attila: *Vexillológia*. In: A történelem segéd tudományai (szerk. Kállay István). ELTE BTK, Budapest, 1986. 230–237. o.

⁶ A szakirodalom a népi demokratikus országok alkotmányait a szocialista alkotmányok egyik kategóriájaként tartja számon. E csoporton belül különbözteti meg a népi demokratikus fejlődés korai szakaszában, második szakaszában és harmadik szakaszában elfogadott alkotmányokat. Kovács István: *A szocialista alkotmányfejlődés új elemei*. Akadémiai, Budapest, 1962. 105–116. o.

⁷ Az elemzésben a rendszerváltozás előtti (azaz a harmadik fázisban hatályos) alkotmányokban szabályozott szimbólumok tekintjük át.

A szabályozás közös eleme valamennyi ország esetében, hogy a címer és zászló megformálásánál a korábban kialakult, több évszázados használat során rögzült nemzeti jelképeket elvetették, vagy azoknak csak néhány részletét hagyták meg. A hagyományos megoldásokat mellőzve, sajátos elemeket felhasználva alkották meg az új címereket.⁸ A jellegzetes „szocialista címerképek” az államok osztályjellegét és a szocialista építőmunkát hivatottak kifejezni, míg a címerek kiképzésénél a szovjet címer szolgált mintaként.⁹

Az így kialakított szimbólumok nemcsak a címertan szabályainak nem feleltek meg, de idegenek voltak a nemzeti hagyományban kialakult és rögzült címerektől, s az egyes országok lakossága nem érezte és nem is érezhette sajátjának.¹⁰ Az állami szimbólumok szabályozásánál valamennyi szóban forgó ország esetében jellemző a lakonikusság, a címerleírások gyakran a hiányosságig menően szűkszavúak, esetenként pontatlanok, s miként a címerek megalkotásánál figyelmen kívül hagyták a heraldika szabályait, úgy a leírásban sem voltak erre tekintettel, és használtak például a heraldikában nem létező színeket (égszínkék a kék, piros a vörös helyett), vagy éppen felcserélték a jobb és a bal oldalt.

Az 1945 utáni korszakban megalkotott állami címerek közös jellemzője, hogy megválasztásukkal kifejezésre kívánták juttatni az országban végbement változásokat, a múlttal való teljes szakítást. Ezért a jelképrendszer gyakran több száz éves múltira visszatekintő szimbólumait elvetették, s helyükbe a szovjet minta nyomán kialakított jelképeket állítottak. Annak alapján, hogy a címer megalkotásánál milyen arányban alkalmazták az új elemeket, s mennyiben hagyták meg a régi jelképrendszer elemeit, az európai népi demokratikus országoknak két csoportját különíthetjük el. Az első csoportba tartozó két állam (Csehszlovákia és Lengyelország) esetében a korábbi állami lét címere főbb jellemzőit megtartották, s a szocialista szimbólumrendszer elemeit csak a legminimálisabb mértékben jelenítették meg. A másik csoportba sorolható valamennyi többi¹¹ európai szocialista ország címereinek jellemzője, hogy a nemzeti színek szerepeltetésén kívül szinte semmi nem utal a nemzeti sajátosságokra; mind e címerek általános kiképzésénél, mind a címeralakok kiválasztásánál a külső minta követése meghatározó.

Az állami zászlók esetében hasonló csoportokat alakíthatunk ki. E szimbólumok esetében a hagyományos nemzeti színeket minden ország esetében megőrizték, itt a különbség abban ragadható meg, hogy elhelyezték-e rajta a címert, vagy sem.

Az európai szocialista országok címereihez etalonként szolgált a szovjet címer. E címer, melyet az 1924-es megalkotása óta változatlanul szabályozott az 1936-os, és az 1977-ben elfogadott alkotmány is, „a nap sugaraiban ábrázolt és kalászokkal övezett földgolyón lévő sarló és kalapács, a szövetség és köztársaságok nyelvein a következő felirattal: »Világ proletárijai, egyesüljetekek!«. A címeren fent ötágú csillag van.” Az állami zászló is vörös színű, melynek felső (a zászlórúd melletti) sarkában sarló és kalapács, fölötté arany szegélyű, ötágú vörös csillag van.¹²

---

⁹ A szovjet címert nem csak az európai népi demokratikus országok használták mintaként. A gyarmati uralom alól felszabadult és a szocialista fejlődés útjára lépett országok jelképeinek kialakítására is hatással volt. Számos ázsiai ország állami (pl. Kína, Laosz, Mongólia, Vietnam) címere is búzakoszorúba (ill. rizskalászok közé) foglalt, tetején elhelyezték a vörös csillagot, s olyan szocialista jelképeket használtak, mint a sarló, kalapács, fogaskerék.

¹⁰ Szemléletes bizonyítéka ennek, hogy a szocialista rendszerekkel szembe fordult megmozdulások egyik első spontán lépése volt a gyűlölt és idegennek érzett címerek kimetszése a nemzeti zászlókból, s vált e forradalmak jelképévé a lyukas, nemzeti színű trikolor. Az 1956-os magyar forradalom mellett az 1989. decemberi romániai eseményeknek is egyik jellegzetes motívuma volt a szocialista címertől megszabadított nemzeti színű lobogó.

¹¹ E csoportba tartozik Albánia, NDK és Jugoszlávia címere is.

¹² Kovács István (szerk.): *A Szovjetunió szövetségi alkotmányai*. KJK, Budapest, 1982. 147., 223., 281. o. A tanulmányban az 1936-os alkotmány leírását vettem alapul, amely az európai szocialista országok alkotmányainak megalkotása idején hatályban volt.

1. ábra: A szovjet címer és zászló

A szovjet címer és zászló a nemzetközi munkásmozgalom számos jelképét tartalmazta. Ilyen mindenképp a vörös szín, a vörös zászló, a felirat és a vörös csillag. A vörös csillag a forradalmi munkásmozgalom szimbóluma, használata az első világháború idejéhez kötődik, amikor is a háborúval szembehelyezkedő szociáldemokraták viselték.¹³ A felirat a Kommunisták Szövetségének jelszava, a Kommunista Kiáltványban szerepelt, míg a vörös zászló a forradalmi mozgalmak általános jelvénye.¹⁴ A szovjet állam osztályjellegét kifejező, keresztbe helyezett sarló és kalapács utalt a munkásság és parasztság szövetségére.¹⁵

A szovjet címer főbb jellemzői: a pajzs hiánya, a „címermezőt” keretező búzakoszorúk, a búzakoszorút övező szalag, a címer felső részén elhelyezett vörös csillag, a „mezőre” sugarakat bocsátó nap, a szocialista címerek vissza-visszatérő elemei közé tartoznak. Lengyelország és Csehszlovákia kivételével a többi szocialista ország címerét a fenti mintára szabályozta, s így nemcsak a szovjet címerrel, hanem egymással is nagymértékű a hasonlóságuk. E címereknek, az adott országra utaló nemzeti színek szerepeltetésén kívül egyéb megkülönböztető jegye szinte nincs, így az egyes címereket bármelyik ország használhatta volna a szalag kicserélésével.

„Bulgária Népköztársaság címere kerek pajzs, közepén égszínkék mezőben fogaskeréken álló oroszlán. A mezőt két oldalt búzakalászok szegélyezik, a kalászokat középen háromszínű nemzeti szalag köti össze; az oroszlán fölött ötágú csillag, lent pedig, ahol a kalászok egybefonódnak, vörös szalagon aranszínű számokkal a bolgár állam alapításának évszáma és a szocialista forradalom bulgáriai győzelmének évszáma.”¹⁶

2. ábra: A bolgár címer és zászló

E címerben sajátosan keveredtek a régi és új jelképek. A hagyományos címeralakot, az ágaskodó arany oroszlánt megtartották ugyan, de fejről lekerült a korona, helyére a vörös csillagot illesztették, s új elemként elhelyezték lábai alatt a fogaskereket. A címerállat mellett mindössze a kalászokat átfogó nemzeti

¹³ *Munkásmozgalomtörténeti lexikon*. Kossuth, Budapest, 1972. 626. o.

¹⁴ Uo. 628. o. A vörös szín használata a forradalmi mozgalmakban általánosabb jellegű, s nem korlátozódott a munkásmozgalomra. Az 1848-as magyar forradalom idején a nemzeti színek mellett elterjedt volt a vörös szalag, vörös zászló használata. Kumorovitz: *Nemzeti jelvényeink...* i. m. 7–8. o.

¹⁵ Az 1936-os alkotmány I. cikke értelmében „A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége a munkások és parasztek szocialista állama.” Kovács (szerk.): *A Szovjetunió...* 201. o.

¹⁶ Kovács István: *A európai népi demokráciák alkotmányai*. KJK, Budapest, 1985. 111. o.

színű szalag, s a bolgár állam létének két alapvető fontosságú dátuma (681 és 1944) utalt a nemzeti múltra. Ha a 681-es évszám elfogadható a nemzeti múlt egy kiemelkedő eseménye dátumaként, (681 a bolgár állam alapításának hagyományos dátuma, amikor a bolgár törzsek szövetsége Aszparuh kán vezetésével a Bizánci Birodalom elleni harcban elismertette az első bolgár államot¹⁷), az 1944-es év hasonló rangra emelése, új honalapításként való szerepeltetése már megkérdőjelezhető.¹⁸

A címerleírásban szerepel ugyan a pajzsforma, de ténylegesen nem tekinthető pajzsnek a búzalkalászokkal övezett égszínkék mező. Ez az elem, valamint a címer egészének kiképzése, továbbá a vörös csillag, s a búzalkalászatot övező vörös szalag a szovjet címer sajátosságait követte.

A román és a magyar címer esetében ugyanez az alapséma figyelhető meg. A Román Szocialista Köztársaság címerében is búzalkalászokkal övezett „mező” helyettesítette a pajzsot, a mező felső részén helyezték el a vörös csillagot, a mezőben szereplő fűrótorony és erdők az ország földrajzi jellegére és iparára utaltak. A nemzeti jelleget egyedül a nemzeti színű szalag fejezte ki, s a kék-sárga-piros trikoloron¹⁹ szereplő feliraton az állam hivatalos elnevezése. A román címer „erdőkkel borított hegyeket ábrázol, felettük a felkelő nappal. A címer bal oldalán fűrótorony. A címert búzalkalászok övezi. A címer felső részén ötágú csillag látható. A címer alsó részén a kalászatok nemzeti színű szalag fonja át, amelyen »Republica Socialista Romania« olvasható.”²⁰ A leírásban szereplő fűrótorony csak a szemlélnőnek van a bal oldalán, mivel a heraldikában a pajzs hordozójának pozíciójából tekintjük az oldalakat, a fűrótorony helyesen tehát a jobb oldalon áll.

3. ábra: A román címer és zászló

A román címert, csakúgy mint a bolgárt, elhelyezték az állami zászlón, a középső sárga, ill. a bolgár címer esetében a felső, fehér mezőben, s az első szocialista magyar címert is ráillesztették a zászlóra, annak középső fehér mezőjére.

A román és bolgár címerrel nagy hasonlóságot mutatott a magyar címer is. Bár szabályozása, egyedülként a vizsgált országok közül, lényegesebb változáson ment át az 1949–1989 közötti korszakban, bizonyos alapvető „szocialista jelképek” mind az Rákosi-féle, mind a Kádár-féle címerben szerepeltek. Egyikből sem maradt el a búzalkalász, s a felső részén elhelyezett, a „mezőre” aranszínű sugarakat bocsátó vörös csillag.

A Magyar Népköztársaság első címerét, az ún. rákosista címert az 1949. évi XX. törvény 67. paragrafusában szabályozta. A címer – „kétoldalt búzalkalászokkal egybefogott, kerek világoskék mezőben kalapács és búzalkalász; a mező felső részén a mezőre sugarakat bocsátó ötágú vörös csillag, alján redőzött piros-fehér-zöld színű szalag” – a törvénytervezet előadója, Rákosi Mátyás szavai szerint híven fejezte ki, hogy

¹⁷ Dimităr Koszev–Hriszto Hrisztov–Dimităr Angelov: *Bulgária története*. Gondolat, Budapest, 1971. 17. o.

¹⁸ Annál is inkább, mert az 1944-es év korszakhatáráként való szerepeltetését az albán címer is tartalmazta. Kovács (szerk.): *Az európai...* 84. o.

¹⁹ Érdekessége a címernek, hogy a nemzeti színű szalag elhelyezése következtében a kék-sárga-piros színek vízszintes tagoltságot mutattak, holott az alkotmány értelmében a színek elhelyezése függőleges, s a kék szín volt a zászlórúd mellett. Ugyanakkor a román trikolor a 19. században használták vízszintes osztásban is. <http://www.cjmures.ro> (2009. május 4.)

²⁰ Kovács (szerk.): *Az európai...* 395. o.

az ország „a dolgozók országa”, s a kalapács, vörös csillag, búzakaralász „az öntudatos szocialista munkás és dolgozó paraszt jelképe”.²¹

4. ábra: A magyar címer 1949–1956

Am hogy a „dolgozók” mennyire érezték magukénak a címert, az már hét év múlva megmutatkozott. 1956 őszén az egyetemi ifjúság egyik fő követelése volt a gyűlölt és idegennek érzett szimbólumok eltávolítás, s helyébe a koronátlan kiscímet, azaz a Kossuth-címet kívánták állítani.²²

1956 után a magyar pártvezetés számára nyilvánvaló volt, hogy az állami szimbólumrendszer nem maradhat változatlanul, így született meg az ún. Kádár-féle címer. Az 1957. évi II. törvénnyel megállapított címer „kétoldalt búzakaralászal egybefogott világoskék (!) mezőben álló, ívelt oldalú piros-fehér-zöld színű pajzs. A búzakaralászt balról (!) piros-fehér-zöld, jobbról vörös színű szalag fogja át. A pajzs fölött közepesen elhelyezett ötágú vörös csillag arany színű sugarakat bocsát a mezőre.”²³

Ez a címer annyiban már megfelelt a heraldika szabályainak, hogy alakja valódi pajzsforma (tárcsapajzs), s rajta mintegy megismételték a nemzeti színeket.²⁴ A címer többi eleme viszont erősen emlékeztetett a rákosista címerre, s követte a szocialista címerek hagyományosnak tekinthető elemeit (vörös szalag, vörös csillag, búzakaralászzal övezett mező). 1956 hatásának tudható be, hogy ezt a címet már nem merték ráhelyezni az állami zászlóra. A törvény indoklása szerint szükségtelen, hogy a zászlón, amely önmagában is hivatalos jelvénye az államnak, megismételjék a másik hivatalos jelvényt, a címet.²⁵

5. ábra: A magyar címer és zászló 1957–1989

²¹ Az országgyűlés 10. ülése 1949. augusztus 17-én. 178. o.

²² „A meglévő, magyar népnek idegen címer helyett kívánjuk a régi magyar Kossuth-címer visszaállítását” – szerepelt a műegyetemisták 16 pontos követelésében. Szakolczai Attila (szerk.): *1956*. Osiris, Budapest, 2006. 88–89. o. A Kossuth-címer 1946. február 1-jétől, a köztársaság kikiáltásától 1949-ig volt a hivatalos magyar címer.

²³ 1957. évi II. törvény 3. §. Bár a címerek alkotmányos szabályozása során nem lehet és nem is kell a heraldika szabályainak szigorúan megfelelő, szakmai leírást számon kérni, ezt teljes egészében figyelmen kívül hagyni sem lehetne, mint ahogy történt e címer esetében. Ha a nemzeti színek esetében el is fogadható a hagyományos piros-fehér-zöld szókapsolat használata, nem található viszont mentség a címer oldalainak felcserélésére, s hiányolható a jellegzetes pajzsforma megnevezése is.

²⁴ A nemzeti színek szerepeltetése a címeren felfogható a történelmi magyar címer stilizált szimbólumának is. Bertényi: i. m. 79. o.

²⁵ *Törvények és rendeletek gyűjteménye*. Közzéteszi az Igazságügyi Minisztérium, Budapest, 1957. 4. o.

Az állami szimbólumok tipizálása során kialakított másik csoportba tartozó országok a címer kialakítása során nem követték a szovjet címer felépítését, helyette kisebb módosításokkal, némileg átfórmálva a korábban is használt elemeket, megtartották a hagyományos jelképeiket.

A Lengyel Népköztársaságban minimális változtatással, de megmaradt a tradicionális címer, a csücskös talpú pajzs vörös mezőjében felszálló, arannyal fegyverzett (azaz karmai, csőre aranyszínű) ezüst (fehér) sas. Az alkotmány rendkívül szűkszavú leírása szerint: „A Lengyel Köztársaság címere: vörös mezőben felszálló fehér sas”.²⁶ Csekély módosítás a korábbi címerhez képest, hogy a sas fejéről lekertült a korona, de – egyedülként a vizsgált címerek esetében – nem illesztették a helyébe a vörös csillagot sem.

6. ábra: A lengyel címer és zászló

A címert nem helyezték rá a fehér-vörös színű állami zászlóra, ugyanúgy, ahogy Csehszlovákia esetében is mellőzték a címer megismétlését a háromszínű (vörös-fehér-kék) állami zászlón.

7. ábra: A csehszlovák címer és zászló

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság arany rajzolatú (arannyal keretezett), huszita pajzs alakú címerében is megmaradt a hagyományos címeralak, a kétfarkú, ágaskodó ezüst (fehér) oroszlán, de vörös csillaggal „koronázták”. A címernek ez a része a cseh nemzeti hagyományokat őrizte, míg az oroszlán szügyén elhelyezett kisebb vörös pajzs a szlovák nemzetet szimbolizálta. A szív-pajzs vörös mezőjében ábrázolt „Kriván”²⁷ kék színű árnyrajzával és aranyszínű őrtűzzel” fejezte ki Csehszlovákia szövetségi állam jellegét. E megoldásban tovább élt a két világháború közötti Csehszlovákia címere, amely szintén az oroszlánra helyezett szív-pajzsba foglalta a szlovák címet, ez azonban akkor még a hármas halom középső halmából kiemelkedő kettős kereszt volt.²⁸

Az 1980-as évek közepétől a Szovjetunióban, és a szocialista tömb országokban megindult változások következtében az 1990-es évek elejére a kelet-közép-európai országokban politikai, gazdasági, ideológia rendszerváltozás ment végbe.

²⁶ Kovács (szerk.): *Az európai...* 338. o.

²⁷ A Táttra e csúcsa a szlovák nemzet egyik kultikus helye.

²⁸ A szlovák jelkép csak az 1968-as alkotmánymódosítás után változott meg, addig változatlan maradt a kettős kereszt, hármas halom jelkép. Püspöki Nagy Péter: *A magyar címer pályatársai: a cseh(szlovák) és a lengyel államcímerek*. In: Ivánfi Ede: *Magyarország címerei*. Maecenas, Budapest, 1989. 158. o.

Az 1980-as évek végének, 1990-es évek elejének átalakulása többé-kevésbé azonos forgatókönyv mentén alakult. A kommunista párton belüli differenciálódás, az ellenzéki mozgalmak, majd pártok színrelépése, s az őket támogató tömegmegmozdulások Lengyelországban, Magyarországon, Csehszlovákiában, Bulgáriában és Romániában is oda vezettek, hogy a békés átmenet érdekében a kommunista pártok és a szemben álló erők tárgyalásokba kezdtek.²⁹ A folyamat minden országban új alaptörvény³⁰ elfogadásával ért véget. A volt szocialista országok számára ekkorra vált lehetővé, hogy külső ráhatástól függetlenül, csakis saját akarataikat és hagyományukat figyelembe véve alakítsák ki a nemzeti identitást tükröző állami szimbólumaikat.

A kelet-közép-európai rendszerváltozások idején újraszabályozott állami szimbólumok közül a lengyel jelképek mutatták a legnagyobb állandóságot. Mivel a Lengyel Népköztársaság címere a hagyományos címerhez képest csak minimális átalakításon ment át, így érthető, hogy a Lengyel Köztársaság címerét sem sokban kellett módosítani. Az 1989. december 19-én elfogadott alkotmánymódosítás alapján a köztársaság címere a vörös mezőben felrepülő, jobbra néző, arannyal fegyverzett ezüst (fehér) színű sas, amelynek a fejére immár visszakerült az arany korona is.³¹ Így a lengyel címer legfontosabb eleme, a címerállat lényegében a 13. század óta megszakítás nélkül szerepelt az ország jelképrendszerében. Az ezüst sasmadár első alkalmazásai – a 11–12. századi pénzekben történő szerepeltetése – után állandó jelleggel ott volt a lengyel királyok, a Piast-, majd a Jagelló-dinasztia címerében, s használták a választott királyság korában is.³² A függetlenségét 1918-ban visszanyert Lengyelország ismét e címet tette meg állami jelképévé. Az egyedüli módosítás a pajzsforma változásában figyelhető meg: a két világháború között használt kerek talpú pajzsot felváltotta a csücskös talpú pajzs. Az állami zászló színei – a címerről vett fehér-vörös szín – az 1790-es évek óta állandósult nemzeti szimbólumok.

8. ábra: A Lengyel Köztársaság címere és zászlója

A lengyel állami szimbólumokhoz képest nagyobb eltérést mutat az egykori Csehszlovákia és a két utódállam jelképrendszerének alakulása, bár ahhoz képest, hogy itt egy föderatív állam bomlott fel, a különbségek nem olyan nagyok, mint az várható lett volna. Csehszlovákia megszűnése (1992. november–december)³³ után létrejött Csehország a szimbólumrendszere kialakítása során a korábbi állami hagyományokhoz nyúlt vissza. A cseh állami címer csücskös talpú, negyedelt pajzs. A vörös színű első és negyedik mezőben jobbra forduló, ágaskodó, ezüstsínű, kiöltött arany nyelvű, arannyal fegyverzett, arany koronás, kettős farkú oroszlán az egykori Cseh Királyság hagyományos címerét idézte. A második, kék mezőben a jobbra néző, kiöltött nyelvű, arannyal fegyverzett, ezüsttel és vörössel sakkozott aranykoronás sas a hajdani Morvaország, a harmadik, aranszínű mező, benne vörössel fegyverzett, fekete sas arany koronával, mellén ezüst félholddal, Szilézia egykori jelképét őrizte.

²⁹ A végbement változásokhoz: Diószegi István et al. (szerk.): *20. századi egyetemes történet*. II. kötet. Korona, Budapest, 1997.

³⁰ Bár a magyar alkotmány a számát tekintve még mindig az 1949. évi XX. törvény, de nincs olyan rendelkezése, ami ne változott volna, tehát tartalmilag tekintve indokolt, ha új alkotmánynak tekintjük.

³¹ Kovács István: *Lengyelország állami és nemzeti szimbólumai*. In: Állami és nemzeti szimbólumok az Európai Unióban. Europa Institut–MTA TTI, Budapest, 2005. 153–166. o.

³² Püspöki Nagy: i. m. 157. o.

³³ Diószegi: *20. századi...* 338–340. o.

9. ábra: A Cseh Köztársaság címere és zászlója

Hasonlóan a lengyel címerben szereplő állatalakhoz, a cseh oroszlán ill. a sasmadár is régi hagyományokat idéz. A sas a cseh királyok 1198-ben használták először pecsétképen, majd címeren, míg az oroszlán a 13. században jelent meg a Přemysl-dinasztia uralkodóinak jelképein.³⁴ Az oroszlán a két háború közötti csehszlovák állam címerében is megmaradt, annyi módosítással, hogy az oroszlán szügyén elhelyezték a szlovák területeket szimbolizáló hármass halomba tűzött kettős keresztet. Ezt a megoldást – vagyis a két címer egymásra helyezését – követték a szocialista korszakban is, csak éppen a szlovák jelképeket változtatták meg.

Sajátságosan alakult a cseh állami zászló szabályozása. A színei a 19. századtól hagyományos szláv színek (fehér-vörös-kék), ám a színek elhelyezésében megőrizték az egykori csehszlovák zászló képét, annak ellenére, hogy a föderációt megszünését kimondó törvény mindkét ország számára megtiltotta a korábbi szimbólumok használatát.³⁵

Csehszlovákia megszünésével létrejött önálló Szlovák Köztársaság állami címere a 19. században a szlovák nemzeti mozgalom egy kiemelkedő alakja, Eudovit Štúr által alkotott jelképet ábrázolja:³⁶ a pajzs vörös mezőjében kék hármass hegy, a középső halomba tűzött ezüstsínű kettős kereszt.³⁷ Az állami zászló a szláv trikolor, amelynek elülső síkjában elhelyezték az állami címet.

10. ábra: A Szlovák Köztársaság címere és zászlója

A vizsgált országok 1990-es években szabályozott állami zászlói esetében általános tendenciaként érvényesült a címer mellözése a zászlóról. Ez felfogható az előző korszak visszahatásaként, amikor a szocialista címereket rendszerint megismételték a zászlón. Szlovákia esetében viszont a zászlóra helyezett címernek megkülönböztető jellege is van, lévén a szláv színeket más országok szimbólumaiban is megtalálni. Ugyanilyen magyarázat adható a cseh zászlóként (a fehér felső és az alsó vörös sáv között kék színű beékelés) továbbélő csehszlovák zászló használata mellett.

A volt szocialista országok azon csoportjában, amelyek állami szimbólumaiban a szocialista elemek domináltak, jóval élesebb az eltérés a rendszerváltozás előtti és utáni jelképrendszer között. Ám itt is

³⁴ Püspöki Nagy: i. m. 156. o.

³⁵ Halász Iván: *A Cseh Köztársaság állami és nemzeti szimbólumai*. In: Állami és nemzeti...i. m. 52. o.

³⁶ Püspöki Nagy: i. m. 158. o. és Kumorovitz Bernát: *A magyar zászló és a nemzeti színek múltja*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1956. 1. sz. 111–112. o.

³⁷ Tóth Károly (szerk.): *Kelet-Európa új alkotmányai*. JATE Állam- és Jogtudományi Kar Alkotmányjogi Tanszéke–Sík, Budapest, 1997. 303. o.

megfigyelhető a Lengyelország, Csehország és Szlovákia esetében érvényes tendencia, hogy a nemzeti hagyományokban kialakult szimbólumokat alkalmazták az állami jelképrendszer újraszabályozásánál.

Bulgária Köztársaság 1991. július 12-én elfogadott alkotmánya szerint az állam címere kerek talpú pajzs, sötétvörös mezőben ágaskodó arany oroszlánnal.³⁸ E címer, és a nemzeti színek (fehér-zöld-piros) teljes mértékben azonosak a történelmi bolgár címerrel, amelyben az oroszlán zölddel fegyverzett, és kiöltött nyelve is zöld színű.

11. ábra: Bulgária Köztársaság címere és zászlója

A Román Köztársaság alkotmányában szabályozott nemzeti jelképek és a közvetlen megelőző korszak állami jelképei között csak a nemzeti színek azonossága mutatja, hogy ugyanannak az országnak a szimbólumairól van szó. Az állami zászlón ez esetben is csekély változtatást szenvedett, megőrizték a kék-sárga-vörös nemzeti színeket, de anélkül, hogy ráhelyezték volna a címet.

A címer elemei a történelmi tartományok – Havasalföld, Moldva, Olténia és a Bánság, Erdély, valamint Dobrudzsa – címereiből tevődnek össze, s némi változtatással a Román Királyság 19. század második felében kialakult címerét vette alapul. A mai Románia címerének kitüntetett eleme a megfeszített arany sas, Havasalföldet szimbolizálja. Erre helyezték magát az egész címet, amelynek első mezőjében megismételték a Regát dunai tartományának címerét: kék mezőben jobbra néző, kiterjesztett szárnyú, koronás arany sast. A második, vörös mezőben szereplő fekete bivalyfej Moldvát jelképezi, míg a Bánságot és Olténiát jelképező harmadik, szintén vörös mezőben ábrázolt hullámok felett elhelyezett boltíves aranyszínű híd a római hagyományokra utal. A negyedik mező Erdély hagyományos címerét foglalja magába: vörös pólyával kettészelt pajzs, amelynek felső kék mezőjében fekete sas, tőle jobbra aranyló nap, balra pedig ezüst hold, az alsó mezőben hét vörös vár áll. A Dobrudzsát jelképező két, egymásnak forduló aranyszínű delfint tartalmazó kék mező a harmadik és negyedik mező közé alulról ékelődik.³⁹

12. ábra: A Román Köztársaság címere és zászlaja

A román címer változásai híven tükrözik az ország területének változásait. 1918-ig az államcímer négy mezőjében Havasalföld, Moldva, Krajova és Dobrudzsa hagyományos címere szerepelt, majd

³⁸ Uo. 84. o.

³⁹ <http://www.cjmures.ro> (2009. május 4.)

Nagyrománia létrejötte után illesztették be Erdély címerét. A hagyományos román címeren szív pajzsán szerepelt a királyi Hohenzollern-ház ezüsttel és feketével négyelt pajzsa.

Magyarország címere és zászlója az 1957-es módosítás után változatlan maradt 1989-ig. A rendszerváltozás idején az állami szimbólumok újraszabályozásában minden politikai erő egyetértett, kevésbé volt viszont egyértelmű, hogy a korábban használatos címerek közül melyiket válasszák a Magyar Köztársaság állami címerének. A Kossuth-címet (azaz az ívelt oldalú tárcsapajzson a korona nélküli magyar címet) támogatták a köztársasági hagyományok, valamint 1848 és 1956 emléke, míg a hosszú évszázadokra visszatekintő használat a koronás kiscímer mellett szólt. (A másik alapvető nemzeti szimbólum esetében változtatásra már nem volt szükség, hiszen a címer 1957 óta nem szerepelt a zászlón, és az 1990-ben megszavazott „új” címet sem helyezték rá.)

Az 1990-es parlamenti választások után összeült országgyűlés az ún. koronás kiscímet⁴⁰ tette meg az állam címerének. Eszerint a köztársaság címere „hegyes talpú hasított pajzs. Első mezője vörössel és ezüsttel hétszer vágott. Második, vörös mezőjében zöld hármaskorona arany koronás kiemelkedő középső részén ezüst kettős kereszt. A pajzson a magyar Szentkorona nyugszik.”⁴¹

13. ábra: A Magyar Köztársaság címere és zászlaja

A magyar állami címer egyes elemei – a hétszer vágott mező, a kettős kereszt, hármaskorona, az I. Istvánnak tulajdonított korona – hosszú történelmi múltra tekintenek vissza. A bizánci ábrázolásokból ismert kettős kereszt a 13. században jelent meg, s a talapatánál elhelyezett koronával együtt a keresztény királyi hatalmat jelképezte. A vörös-ezüst vágásos mező az első uralkodóház, az Árpádok címereként vált az államcímer részévé.

A címer egyes elemeihez az évszázados használat során a közfelfogás különböző jelképes tartalmakat társított: a halmokat a hegyiségekkel, a vágásokat a folyókkal azonosították.⁴² Bár e tartalmak a heraldika által nem igazolhatók, mégis jelzésértékűnek tekinthetjük: kifejezi ugyanis, hogy a címet használó közösség azonosult e jelképekkel, s azokat a nemzeti identitása részének tekinti.

Áttekintve néhány kelet-közép-európai ország állami jelképeinek szűk fél évszázad alatt bekövetkezett változásait, két, egymástól gyökeresen különböző szimbólumrendszer használatát figyelhetjük meg. 1945 után a vizsgált országok történelmére ható külső erők nyomása alatt újonnan kialakított jelképeket az 1980–1990-es évek fordulóján végbement rendszerváltozások idején mindenütt elvetették. Az ekkor megválasztott szimbólumokkal minden esetben olyan elemeket tettek meg állami jelképnek, amely hosszabb-rövidebb történelmi múltra tekintett vissza, s amely kifejezi az államot alkotó nemzet azonosságát, vagyis nemcsak állami, de nemzeti szimbólumok is egyben.

⁴⁰ A kiscímer egyike a 19. század második felében hivatalosan megállapított magyar címernek. A koronás magyar címer a kiscímer, a szűkebb értelemben vett Magyarországot jelölte, míg a középcímer (a magyar korona országainak egyesített címere) magába foglalta a Magyar Királyság részének tekinthető területeket. E címer öreg pajzsán (az alsó, nagyobb pajzs) az első mezőben Dalmácia, a másodikban Horvátország ezüsttel-vörössel sakkozott címere, a harmadik negyedben Szlavónia címere, a kék mezőt átszelő két ezüst pólya, közte futó nyest, a felső kék mezőben hatágú arany csillaggal, végül a negyedik mezőben Erdély címere szerepelt. A harmadik és negyedik mező közé alulról ékelődött be Fiume címere. A szív pajzsra helyezték el a magyar kiscímet.

⁴¹ 1990. évi XLIV. törvény

⁴² Istvánfi: i. m. 20–33. o.